

Віктор АТАМАНЕНКО

**Інвентарі як джерело вивчення
просторової організації Острога другої половини XVI –
першої половини XVII ст.**

Одним з перспективних напрямків дослідження в сучасній історичній науці є урбаністична тематика, в тому числі й такий її аспект, як історична топографія та соціотопографія. Цей напрямок історико-географічних досліджень в тій чи іншій мірі зреалізовано для цілого ряду українських міст та регіонів. В той же час відзначається відставання української науки в дослідженні даного проблемного комплексу на кілька десятиріч від європейської науки [10, 507]. Безперечно, що застосування соціотопографічного підходу повинно спиратися чи, можливо, й здійснюватися одночасно з розглядом перш за все соціальної та історико-демографічної проблематики. Для Волині XVI-XVII ст., незважаючи на досить добру вивченість, це залишається актуальним. Практично відсутні комплексні дослідження історії окремих міст і містечок Волині, в тому числі й Острога [11, 88].

Головними джерелами для вивчення населення та його структури є джерела описово-статистичного характеру, перш за все – інвентарні описи. Поіменний перелік мешканців поселень, зазначення в багатьох випадках роду їхніх занять створює можливості для дослідження проблем історичної демографії, соціальної та економічної історії. В той же час, як зазначав О. Баранович, існує декілька недоліків, характерних для даного виду джерел. Це, по-перше, охоплення в них незначних територій та можливість робити на їх основі лише вибіркові спостереження. По-друге, це складність в інтерпретації, пов'язана з особливостями фіксації відповідної інформації в самих інвентарях [8, 17; 7, 198-232].

Історико-демографічні проблеми посідають важливе місце у розкритті ходу та особливостей всіх без винятку сторін історичного процесу. Але в першу чергу пов'язані вони з вивченням соціально-економічної історії, і не лише значним співпаданням об'єктів дослідження, а й першочерговою зацікавленістю одними й тими ж категоріями джерел та великою мірою використанням дуже близького методичного забезпечення. Тому можна говорити й про тісну пов'язаність історико-демографічної проблематики не лише з конкретно-історичними, а й джерелознавчими дослідженнями. Саме завдяки тому, що історики звернули (чи змушені були звернути) увагу на зазначені джерела, було введено до наукового обігу, в тому числі й археографічно освоєно [1; 2; 6; 12; 13; 26 та ін.], цілий ряд джерел статистичного характеру з історії українських земель, дано їх джерелознавчу

характеристику та виявлено інформативні можливості [6, 5-11; 15; 16; 18;], покладено початок і створено підстави широкого застосування методів статистики в історичних дослідженнях. Сама увага до такого різновиду (обліково- чи описово-статистичні) історичних джерел, безперечно, пов'язувала соціально-економічні та історико-демографічні дослідження.

Значна увага до демографічної проблематики в працях цього періоду мала наслідком наступне її пов'язання та певною мірою підпорядкування конкретно-історичній тематиці. Цей виток поєднання соціально-економічної та історико-демографічної тематики сприяв проблемному урізноманітненню досліджень українських істориків. Він знайшов вияв у типологічних дослідженнях [22; 23], розгляді соціотопографічних питань [14] тощо.

Основним різновидом описово-статистичних джерел для другої половини XVI ст. є податкові документи, збережені за 70-80-ті рр. Відомим і зрозумілим є висловлений О. І. Барановичем джерелознавчий висновок про те, що, незважаючи на характер та вірогідність їх інформації, за відсутності інших джерел, крім реєстрів поборових, доводиться використовувати їх [6, 7]. Низька вірогідність цих документів стосовно історико-демографічних досліджень зауважувалася і пізніше [17, 72; 18, 170]. При цьому, правда, відзначалася їх практична невивченість [18, 170; 25, 576]. Одним з найбільших недоліків поборових реєстрів є неповнота свідчень. До їх причин можна віднести характерне не тільки для XVI-XVII ст. заниження чи приховування підстав оподаткування, наявність звільнень від сплати податку, неможливість перевірки даних, наданих платником, а також цілком логічні підозри стосовно сумніння поборців [25, 577-580]. Поборова документація представлена поточними (первинними) матеріалами, які засвідчували виконання платежа – квітами та рекогніціями. Зберігалися вони як у землевласника (платника податку), так і в Скарбі. На їх основі поборці створювали власне реєстри – сумаріуші. Співвідношення інформації перших та других є важливою з точки зору визначення вірогідності проблемою, яку через джерельні втрати повністю стосовно українських земель роз'язати навряд чи можливо. Слід відзначити, що невелика частина волинських первинних поборових документів за 1570-1580-ті рр. збереглася [21]. З часом, особливо в першій половині XVII ст., точність поборових реєстрів суттєво погіршується [25, 582], а стосовно Волині вони не збереглися, за винятком копій первинних документів, які в шляхетських маєтках відігравали роль господарських документів внутрішньодоменіального значення. Прикладом цього може бути реєстр вибирання побору з сіл Острозької волості 1604 р. [4, 110-112; 19, 105-184] та, можливо, окремі господарські документи по Заславщині. В соціально-економічних та соціотопографічних дослідженнях Волині такі первинні документи майже не використовувалися.

*Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога
другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

Свідчення поборових реєстрів є в більшості випадків занадто узагальненими для більш-менш детального вивчення соціальної структури міст. Вони, та й то не в усіх випадках, дають можливість тільки встановити кількісні показники професійної належності міщан. В ряді випадків вони могли подаватися в сукупності по ряду поселень, як це представлено по Острогу в сумарному реєстрі 1570 р. Тут дані по ньому подано разом з містами Янушпіль, Рівне, Березнів, Жорновно, Шульжинець, Колодне, Красилів, Полонне, Чернехів та їх волостями [26, 14-15]. Наступні зі збережених сумарішів дають можливість виділити як категорії міських будинків, так і загальну структуру Острога та його населення. Реєстр 1577 р. виділяє ринкові (43), вуличні (79), зарічкові («zarzek№», 46) будинки, а також мешканців Бельмажа [26, 37]. Реєстри 1583 та 1589 рр., які відобразили усталення системи збору податків на основі попередніх поборових реєстрів, подають скупіші свідчення, оскільки не містять даних про міську структуру, а відзначають тільки категорії будинків та кількість міщан за характером занять [24, 1; 26, 37]. Поборові реєстри не відображають чисельність єврейського та татарського населення Острога, як і проживаючої на території пригородку шляхти.

Податкові категорії	1577	1583	1589
Ринкові будинки	43	16	16
Вуличні будинки	79	220	220
Будинки за рікою з городами	46		
Будинки убогі ремісників	101		
Товариші ремісників	28		
Перекупні і перекупки і від домів та городів	19		
Городники на Бельмажі	11		
Городники	9		
Убогі халупи		47	47
Ремісники		46	47
Перекупники		32	32
Дими		30	30
Городи		130	120
Коморники		17	17
Священики		4	4
Млинові кола		6	6
Солодовні		2	2

На перший погляд здається, що за короткий час після остаточного переходу Острога до рук кн. В.-К. Острозького населення міста суттєво, більш як у півтора рази зросло, що не могло не позначитися й на організації самого міста. Але в дійсності за цей час таких змін не відбулося, а йшлося виключно про зміни в упорядкуванні та подачі поборових свідчень. Єдине, що може свідчити про початок кардинальної зміни в просторовій організації Острога – різке

зменшення чисельності ринкових будинків, з яких міщани сплачували державний податок. Йшлося, очевидно, про початок перебудови ключової для будь-якого тогочасного міста ділянки, якою була ринкова площа. Якщо ці дані поборових реєстрів пояснюються даним припущенням, то можна вважати, що, остаточно утвердившись в Острозі, кн. В.-К. Острозький одразу ж розпочинає релокацію міста. Адже, як вважає А. Заяць, локація, а йдеться саме про ново осаджувані міста, включала в себе як один з етапів розмітку поверхні, а розпочиналася вона з місця, яке відводилося під ринкову площу, основного компонента просторової структури міста [11, 108-110]. На той же час, скоріше за все, припало й будівництво нових замкових споруд та на пригородку – приміщень Академії – та її складової – друкарні. Таким чином, можна вважати середину 1570-х рр. початком реорганізації міського простору Острога [5, 5-6;]. Коли йдеться про острозький Ринок, то ці дії нового власника були також підготовкою до будівництва тут адміністративних та господарських приміщень – ратуші, вагової, торгівельних та житлових приміщень тощо, що певною мірою відобразив і привілей 1585 р. [20, 112-113]. В будь-якому разі, не тільки головна відтепер резиденція князя та його найближчого оточення (замок та пригородок), але й місто, де вона знаходилася повинні були змінити свій зовнішній вигляд у відповідності до стану та статусу власників.

Як уже зазначалося, острозький ринок на рубежі 70 – 80-х рр. XVI ст. почав змінюватися, і зовнішньою ознакою цих змін було зменшення кількості розташованих тут будинків. Можливо, це супроводжувалося й зменшенням його площі. Прямой вказівки на це джерела не містять, окрім згадки в інвентарі 1621 р. про те, що лише один ринковий будинок було знесено «для муру». Можливі значніші розміри Ринку до цього часу знаходять прояв не тільки в більшій кількості будинків, але й у його чіткому прагматичному – торгівельному – призначенні для забезпечення чотирьох річних ярмарків, проїзду купців, розташування прибуваючих на торги купців та продавців, в тому числі й з сіл волості. Саме до часу створення поборових документів, які дійшли до нашого часу і стосуються саме до 70-60-х рр. XVI ст. відносяться значні успіхи в урбанізації південно-східної Волині (Старокостянтинів, Базалія, Остропіль, Шульжинці, Красилів та ін., де до цього існувало практично два значніші міські центри – Острог та Полонне), що певною мірою послаблювало ярмаркове навантаження на Острог і створювало підстави для трансформації ринкової площі із суто торгівельного (розташування якомога більшого числа приїжджих купців не тільки на самій площі, а й у найближчих, ринкових, будинках) призначення у торгівельний, представницький, адміністративний тощо осередок міста. До цього треба додати пов'язаність з попереднім, «руським», характером торгової площі та навколишніх будинків як міського

*Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога
другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

посаду. Про це може свідчити назва однієї з міських вулиць – Зарванська, тобто розташована за ровом. Йдеться, скоріше за все, про рів, який первісно відокремлював посад, а згодом, разом з розташованими за ним територіями, був включений до складу міста в зв'язку з розвитком та розбудовою останнього. Це узгоджується і зі збереженими до сьогодні особливостями острозького ландшафту. Розширення середмістя розділило стару вулицю на дві чи, що ймовірніше, створило нову, Зарванську за містом, вулицю, а в подальшому – Зарванське (чи Татарське) передмістя.

В усіх випадках, коли йдеться про острозький Ринок, дослідники зупинялися на простій фіксації кількості ринкових будинків, не зосереджуючи дослідження на розвитку самої забудови Ринку [5, 112-113; 11, 111-112; 9, 518-541]. Свідчення про це містяться в документах XVII ст., які відобразили зміни як останньої чверті попереднього XVI ст., так і першої чверті XVII ст. Це описи Острога, які були створені в ході підготовки та проведення маєткових операцій з Острогом та волостю – поділами та успадкуваннями. Так, дільчий акт 1603 р. вперше для Острога подає перелік ринкових будинків за сторонами (переями) площі. Сама ринкова площа представляла собою чотирикутник неправильної форми, з яких три сторони були приблизно однакової довжини, біля вісьмидесяти метрів, а четверта, північно-західна, паралельна міському мурові від Луцької брами до пригородку, дещо довшою – близько дев'яноста метрів (підрахунки здійснено на підставі реконструкції П. Ричкова). Отже, на 1603 р., який значною мірою підсумував розвиток Острога за кн. В.-К. Острозького, на ринковій переї, паралельній Замковій горі (зліва від вулички з пригородку) знаходилося сім будинків [19, 75,78]. Серед них не відзначено жодної кам'яниці. Права від спуску з пригородку ринкова перея налічувала всього п'ять будинків (в тому числі відзначено рогову кам'яницю Яна Муляра), а на третій, дотичній до неї – сім будинків (в тому числі зафіксовано рогову кам'яницю Мартина Аптекаря) [19, 79-80,95]. На четвертому, найдовшому, боці площі знаходилося всього два будинки, кам'яниця Яцька Жида та дім Василя Кокорики [19, 79, 95]. Характер ринкових будівель – дім чи кам'яниця – акт 1603 р. відзначає лише в окремих випадках, а саме, якщо вони виступали свого роду маркерами, позначаючи початок чи кінець переї; тому відзначена в ньому кількість мурованих ринкових будівель (три) є мінімальною з можливих. Та обставина, що для окремих помешкань-маркерів вжито термін «дім», свідчить про те, що так чи інакше значна частина ринкових будинків ще не була мурованою. В той же час наявність дерев'яної забудови створювала резерв території та давала можливість подальшого перепланування ринкової площі, що й засвідчили описи 1620 та 1621 рр.

Окремої уваги заслуговує незабудованість найбільшої з ринкових переї. На ній і в 1620 р., як і в 1603 р., знаходилося всього два будинки. Збільшення загальної чисельності ринкових будинків аж ніяк на ній не позначилося. Така ситуація, очевидно, була пов'язана з природними чинниками, так як незабудована частина розміщувалася на території, біля якої знаходилася зволожена в деякі періоди часу земля: саме тут, під пригородком, проходила «весняна вода, названа Невісткою» [19, 91]. Але більш важливу роль відігравала відкритість острозького Ринку у випадку проведення ярмарків, бо майже вдвічі могла збільшити реальну торгову площу порівняно з ринковою. Можна припустити, що у випадку Острога поняття Ринок було двозначним: з одного боку, це обмежена чотирма сторонами-переями забудована структуровизначальна частина міста, а з другого – більша за площею торгова ділянка. Де були розташовані будинки відкритого боку Ринку, без даних археологічних розкопок (якщо вони дадуть якісь результати в даному випадку) говорити складно. Вони могли знаходитись у відкритій низині, залишаючи незабудовані ділянки біля обох будинків, або у куті площі, з якого починалася вулиця Луцька. Останнє є більш ймовірним, зважаючи на естетичне вирішення головного компоненту столярного міста князів Острозьких.

За час від 1603 р. до 1621 р. кількість ринкових будинків загалом суттєво не змінилася [9, 526-527]. Виняток становила тільки призамкова, розташована зліва від виїзду з пригородка, переї. Вона за поділом 1603 р. перебувала у володінні кн. Януша Острозького. Тут відбулося збільшення числа будинків вдвічі: замість семи будинків станом на 1603 р. було вже чотирнадцять будинків у 1621 р. [9, 527; 19, 296]. Але важливим є не просто збільшення кількості будинків, а те, що при цьому розміри переї залишалися практично незмінними. Кінець цієї переї упирався у незакриту сторону ринкової площі і вона могла збільшуватися, виходячи за просторові межі площі, утворювані пересіченням її сторін. Але в дійсності так не було і зростання числа будинків на цій переї відбулося практично, а скоріше за все – дійсно, повністю в межах її розмірів на 1603 р. – отже, не вдвічі, а в два з половиною рази. Таким чином, можна говорити про те, що відбулося ущільнення забудови. Про це свідчать такі дані описів 1603 та 1621 рр.: 1) на час поділу Острога крайнім будинком переї був будинок Васька Кокорики (Кукурихи), а четвертий та п'ятий належали Жигмунту [19, 75]; 2) на 1621 р. дім Томаша Жигмунтовича був уже дванадцятим; 3) у 1603 р. після будинку Жигмунта та у 1621 рр. після дому Томаша Жигмунтовича залишалася однакова кількість будинків (два), які й завершували перею. Це можна вважати не просто кількісним зростанням, а якісною зміною, яка означала остаточну парцелізацію цієї сторони ринкової площі, оскільки

*Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога
другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

на один будинок по фасаду припадала відстань близько шести метрів і подальше ущільнення було неможливим. Майже половина будинків (шість) належала шляхті, чого за два десятиріччя до цього не було. Такий висновок можна зробити на основі вживання слова «пан» до власників будинків. Дійсна кількість шляхетських будинків могла бути й меншою, оскільки паном названо Томаша Жигмунтовича та ландвійта (останнім на 1621 р. був Войтех Недзведський [9, 524] – можливо, шляхтич). Три будинки були кам'яними, а відтак остаточно перебудова переї ще до кінця доведена не була. На ринковій переї кн. Я. Острозького, на відміну від інших трьох, які за поділом відійшли до його брата, кн. О. Острозького, не було жодного єврейського будинку.

На жаль, у створенні описово-статистичних джерел з історії Острога існують тривалі, двадцятирічні (1583-1603, 1603-1620/1621, 1620/1621–1629 -1654 рр.) перерви, тому говорити про конкретні зміни у просторовій організації в ці проміжки часу важко. Можна стверджувати, що такий-то конкретний документ зафіксував відповідний стан речей. Отже, на початок XVII ст. маємо загальне усталення вуличної мережі міста та розбудову його «пригородків» - нових міст та передмість. Такими містами стають Нове місто (на 1603 р. поки-що острозьке передмістя) та Межиріч (через два десятиріччя – ще й Кароліна). Вся сукупність міських поселень Острозької волості, кожне з яких, незважаючи на тісні зв'язки зі Старим Острогом – хоча б, щонайменше, через близьке розташування, було самостійним міським організмом, є предметом окремого розгляду і тут не затримується. Передмістями Острога у 1603 р. були Зарванське, Загороддя, Завалля, Бельмаж, Хорноща, Заріччя, двоє Тиновців, Залужжя, Губина Воля [19, 74-102]. Очевидно, всі вони були адаптовані до складу і організації міста і в даному випадку, коли використовується термін передмістя, йдеться, скоріше, про їх просторово-географічне відокремлення від міського ядра і невключеність в систему міських мурів. Найбільшої уваги, в даному випадку, заслуговує Загороддя, по-перше, через саме його новаційний характер (решта – чи майже всі інші – існували в більш чи менш розвинутому чи розгалуженому вигляді ще на 70 – 80-ті рр. XVI ст.), а, по-друге, через специфіку його населення та особливості розвитку протягом перших десятиріч XVII ст. Воно займало значну територію від низини («долини») між Луцькою та Загородською брамами і тяглося аж до Межиріча [19, 77, 91]. На Загородді на час поділу володінь кн. В.-К. Острозького мешкали (чи мали будинки) вїйт, князівські возниця та кухар, замковий воротний, воротний (очевидно, міський), замковий коваль, пушкар, ревізор, стрілець, два садівника, муляр, тесля та пекар. Більшість з них прямо були пов'язані з князівським двором чи адміністрацією. Привілейованого (управлінського) становища не могли не мати й проживаючі на Загородді

особи шляхетського чи боярського, очевидно, походження – Горський, Пясецький, Калуцький, Ковнацький (згаданий вже стрілець), Саскович, Грабович та Реїна Вдова. На Загородді проживала помітна кількість представників духовенства: шість священників, диякон, а також попович [19, 77, 91]. Зважаючи на значні розміри цього передмістя та невелику кількість його мешканців, можна припустити, що кожен з них або якась їх частина володіли не тільки і не стільки будинками, а земельними ділянками, які, зважаючи на статус більшості проживаючих тут, можна вважати юридиками з сільськогосподарськими угіддями при них. Окрім того, Загороддя становило ще одну, ігноровану дослідниками, лінію міської оборони, яка прикривала і місто, і пригородок, а, отже і замок у вузькому розумінні, аж до водної перепони, яка відділяла Остріг від Межиріча – річки Збитенка. Сільськогосподарські угіддя давали можливість у майбутньому за їх рахунок збільшувати населення цього пригороду. Проте, що на 1603 р. воно мало укріплення, свідчить факт наявності за цією частиною Острога – і текстуально, згідно з актом поділу, і логічно, оскільки для інших частин міста захисних валів потрібно не було – пригороду під назвою Завалля, яке на 1621 р. вже не існувало, очевидно, об'єднавшись із Загороддям з відповідним розширенням (перенесенням - ?) валів. На користь цього може свідчити співпадання кількох імен та занять мешканців цих передмість у 1603 та 1621 рр. (Тимош – Тимошевич, Сенько – Сенькович, рибак князівський – замковий, плитник - плитник).

Таким чином, можна вважати, що забудова загородського передмістя кн. В.-К. Острозьким було спробою створення своєрідного адміністративного осередку як продовження пригородку. В приватних містах волосна адміністрація могла мати будинки в самих містах, але переважно – в пригородках, які мали представницький характер. Розгалужені володіння кн. Острозьких вимагали значної кількості управлінців та контролерів-ревізорів, для чого й було створено таке передмістя, як Загороддя. Окрім того, воно могло (чи мало) стати також центром церковної адміністрації щонайменше для володінь кн. Острозьких, а, зважаючи на те, що Остріг був одним з центрів єпископства, резиденцією владики, котрий мав помешкання в пригородку та в зв'язку з діяльністю школи, друкарні, наукового гуртка – можливо, і набагато ширше. Тим більше, що територіально до Загороддя примикали володіння священників та діячів Академії на Бельмажі та Хорнощі [19, 78, 92].

Ще однією відмінністю між податковими даними за 1577 р. та 1580-ті рр. є поява оброблюваної міської землі, переважно невеликими ділянками-городами; на 1577 р. вони перебували в руках мешканців зарічного передмістя (городи), невідомо де проживаючих (можливо, також за межами

*Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога
другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

середмістя) городників та бельмазьких передміщан-городників, а також – перекупників. Мешканці Острога користувалися на 1577 р. вісімдесятьма п'ятьма городами. На 80-ті роки їх кількість зросла в півтора рази, але також з'явилася невласлива для міст категорія димів. Під ними, можливо, малася на увазі т. зв. міська рілля, але більш ймовірним є те, що дими стосувалися підданих-неміщан, які поселялися на новостворюваних міських (радше – приміських, передміських) районах. Такими могли бути тільки дві приострозькі ділянки: або майбутнього Застав'я, або майбутнього Загороддя та сусіднього з ним Бельмажа та Хорнощі.

Уточнити стан міста, від якого виходив кн. В.-К. Острозький приступаючи до його просторової реорганізації, поза свідченнями сумарних реєстрів з організації міського простору, може допомогти первинний поборовий реєстр Острога 1576 р. [19, 47-53]. Його кількісні свідчення тотожні даним із сумаріуша 1577 р., але уточнюють деякі моменти; натомість відрізняються якісні показники. Так, він не просто вказує на наявність вуличної забудови, але й вказує їх назви: Зарванська в місті та Зарванська поза середмістям (в даному випадку йдеться про Зарванське передмістя), перед замком від шпиталю. Первинний реєстр називає і такі відділені природними обставинами частини міста, як «за Мишанкової мостом», «за річкою Вілією» та Бельмаж. Згодом перша, очевидно, змінила назви на Заріччя, а друга – на Застав'я, яке з передмістя перетворювалося на окреме місто-пригород.

Первинний реєстр 1576 р. хронологічно першим дає можливість розглянути і соціальний розподіл та розташування населення Острога. На Ринку мешкали міщани, які не займалися ні ремеслом, ні сільським господарством. Очевидно, це були представники купецьких родин, які могли посідати ключові посади в міських урядах. Для тих з них, хто зафіксований не тільки за іменами, а й за прізвищами, рід занять встановити неможливо. Шість ринкових будинків належало, очевидно, вдовам. Мешканці Зарванської та Передзамкової вулиць також не мали жодного земельного наділу і, відповідно, займалися також виключно торгівлею. За Мишайкової мостом, на Зарванській заміській вулиці проживали ремісники. Помешкання ремісників в усіх випадках названі «убогими», що може свідчити в тому числі й про відсутність при них чи використовуваних їх господарями земельних ділянок. В той же час, для Зарванської заміської вони названі будинками («домками»), то для вулиці за Мишайковим мостом – халупами. Ця, наче несуттєва, термінологічна відмінність була пов'язана, можливо, з дійсним станом будинків, оскільки в останньому випадку значна кількість ремісників мала справу з вогнем, результатом чого могли бути пожежі і ймовірні часті знищення не тільки

одного чи кількох будинків, а й всієї дільниці. Скоріше за все, саме в зв'язку з даною обставиною цей ремісничий осередок знаходився біля річки (за мостом). Так, на даній дільниці Острога проживали представники таких, пов'язаних з використанням вогню, ремісничих спеціальностей : два вуглярі, два коваля, два шабельники, один гончар [19, 50].

На обох «ремісничих» частинах Острога найвищою – майже половина – була питома вага ремісників тих спеціальностей, які були пов'язані з обробкою шкіри. Половина всіх ремісничих товаришів (підмайстрів чи учнів) також спеціалізувалася на обробці шкіри. Натомість, в місті не було жодного чинбаря (гарбара, кожум'яки), окрім двох дуботовків [19, 47-53]. Вони більш-менш рівномірно мешкали на обох вулицях, а дуботовки – на Зарванській замиській, скоріше за все, в її кінці недалеко від річки. Тільки три різники, які проживали на Зарванській замиській вулиці, навряд чи могли забезпечити потреби такої кількості ремісників у шкірі (невичиненій). Більшість ремісників, які займалися обробкою шкіри чи були пов'язані з нею, могли одержувати її від купців. Зважаючи на наявність у складі Острозької волості на 40-і роки XVI ст. волоських сіл, можна вважати, що якась частина шкіри надходила з найближчих міських околиць. В подальшому спеціалізація острозьких ремісників-шкірників поглиблюється. Стає поширеним чинбарство (гарбарство), первинна обробка шкіри.

Отже, джерельна база історико-демографічних та соціотопографічних досліджень Волині, не в останню чергу доволі добре забезпеченого різноманітними групами документів, XVI – першої половини XVII ст., включає в себе різноманітні категорії описово-статистичних та актових джерел. Їх використання полегшується наявністю в працях українських та польських істориків джерелознавчої характеристики цих документів, але вона в багатьох випадках носить загальний характер, а інформація значного їх числа залишається неопрацьованою. Особливо це стосується інвентарних описів, які, принаймні, для першої чверті XVII ст. є винятково важливим історичним джерелом. Залучення всієї сукупності джерел описово-статистичного характеру, які в силу різних причин становлять основу джерел історико-демографічних та соціотопографічних, для дослідження проблем історії міських осередків досі залишається нереалізованим в українській історіографії. Однією з причин цього є, очевидно, недостатня розробленість питань методичного забезпечення використання значного числа джерел з кількісною чи можливою в цифровому представленні (статистичного характеру) інформацією для дослідження різних аспектів історії так званої “достатистичної” доби. Цілий ряд джерел, в тому числі опублікованих, не включено до подібних досліджень, та й саме вивчення волинської проблематики в даному напрямку вимагає подальшого розвитку.

*Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога
другої половини XVI – першої половини XVII ст.*

Джерела і література

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1886. – Ч. VII.- Т.1
2. Архив Юго-Западной России.– К., 1890. – Т.2
3. Атаманенко В. Б. Вірогідність поборових документів XVI століття// Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1996. – Вип. 1. – С. 49-58.
4. Атаманенко В. Б. Описи Острожчини кінця XVI – початку XVII ст. як історичне джерело// Наукові записки: Історичні науки. – Острог, 2004. – Вип. 4. – С. 106-115.
5. Атаманенко В.Б. Статистичні джерела з історії Острога XVI-XVII ст.// Матеріали V історико-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг, 1994.– С. 5-6.
6. Баранович О. І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. – К.,1930.
7. Баранович А. И. Население предстепной Украины в XVI в. // Исторические записки. – Москва, 1950. – Т. 32. – С. 198-232
8. Берковський В. Інвентарі Подільських та Степанських маєтностей князя Януша Острозького від 1614-1615 рр.// Матеріали науково-краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя», 1996-1998 роки. – Острог, 2000. – С. 17-18.
9. Вихованець Т. Острозький Ринок : топографія та соціальна структура// Наукові записки / Національний університет «Острозька Академія»: Історичні науки. – Острог, 2006. – С. 518-541.
10. Дашкевич Я. Вступне слово// Історична топографія і соціотопографія України. – Львів, 2006. – С.507-509.
11. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття – Львів, 2003.
12. Пам'ятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т.IV.
13. •tydia dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т.V; 1877. – Т.VI; 1889. –Т.XIX; 1894. – Т.X; 1902. – Т.XVIII. – Cz. I; 1903. – Т.XVIII. – Cz. II.
14. Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003.
15. Кіку І. О. Актові книги як джерело для вивчення демографії Волині першої половини XVII ст.// Історичні дослідження: Вітчизняна історія. –К., 1985. – С. 51-52.
16. Крикун М.Г. Подимні реєстри XVII ст. як джерело// Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни. – К., 1968. – С. 69-98.
17. Крикун М. Г. Чисельність населення Волинського воєводства у першій половині XVII ст.// Вісник Львівського університету: Серія історична. – Львів, 1988. – Вип. 24. – С. 71-82.
18. Крикун Н.Г. Источники и историография демографического состояния Правобережной Украины накануне и во время Освободительной войны украинского

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

народа 1648-1654 гг.// Проблемы историографии и источниковедения истории СССР. – Днепропетровск, 1979. – С.126-137.

19. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. – К.; Острог; Нью-Йорк, 2004.

20. Острозька давнина: Дослідження і матеріали. – Львів, 1995.

21. ЦДІА України,Київ.– Ф. 44 “Вінницький гродський суд”.– Оп. 1. – Од. збер. 1.

22. Яковенко Структура шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.// Феодалізм на Україні. – К., 1990. – С. 79-99.

23. Anusik Z. Struktura spoieczna szlachty braciawskiej w ъwiewle taryfy podymnego z 1629 roku// Przegl№d historyczny. – 1985. – T.LXXVI. – Zesz. 2.– S. 233-253.

24. Archiwum Giywny Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – №31.

25. Giejsztorowa I. •rydia i szacunki w badaniach osadnictwa i demografii Polski XVI i XVII w.// Kwartalnik historii kulturz materialnej. – 1962. – R. X. – №3-4.

26. •rydia dziejowe.-Warszawa, 1889. –Т.XIX .